

ANGELUSZ RÓBERT–TARDOS RÓBERT

Paletta fekete-fehérben

Hozzászólás Körösenyi András tanulmányához

1. Körösenyi András minden korábbi írásánál határozottabban tette le a garast amellett, hogy bal és jobb szembenállása a rendszerváltás utáni magyar társadalom politikai-ideológiai tagolódásának döntő dimenziója. Ha nem is fogalmazza meg egészen egyértelműen, fejtegetései afelé hajlanak, hogy ez az ellentétpár a magyar politikai életben egyre inkább az egyedül lényeges, minden egyéb konfliktustípust maga alá rendelő szervezőtengellyé válik. Gyakorlatilag minden olyan ideológiai vagy politikai áramlatot, amely e fogalmakkal igazán találóan nem írható le, vagy ignorál, jelentéktelennek ítéli, vagy inkonzisztens, belső koherenciával nem rendelkező képződménynek tart. Mivel kutatásaink és mindennapi tapasztalataink ellentmondanak e kissé mereven kezelt dichotómiának, hozzászólásunkban e megközelítésmóddhoz kívánunk elsősorban megjegyzéseket fűzni. A tanulmány és hozzászólásunk címére utalva, azt kívánjuk tehát kifejteni, hogy a politikai paletta valójában sokkal több színű ennél a fekete-fehér kontrasztnál. Ha a politikában létezik is tendencia a kontrasztos sematizálásra – Luhmann szellemében fogalmazva –, a politika kontrasztos nyelve, bináris kódrendszere és a politika világa nem azonos entitás.

2. Nem kívánunk belebocsátkozni abba a metodológiai kérdésbe, hogy a tanulmányban a szó klasszikus értelmében vett ideáltípusos megközelítéssel van-e dolgunk. Mint empirikus szociológusok, a magunk részéről afelé hajlunk, hogy a reálfolyamatok lényeges dimenziói az elméleti és az empirikus elemzés szisztematikus iterációjával közelíthetők meg. A megragadható tengelyeket pedig lehetőleg olyan változókként kezeljük, amelyeknek kategóriái vagy fokozatai tényleges megoszlásukkal együtt határozódnak meg. Ha tehát az a kérdés, hogy

egy társadalom politikai rendszerét jellemző módon a bal–jobb, vagy a liberális–konzervatív, vagy éppen a materialista–posztmaterialista, vagy akármely más dimenziók feszítik ki, akkor a „lényeglátó” tipizálásnak lehet ugyan heurisztikus értéke, azonban azt a hipotézisek szintjén kell kezelni, s aztán szigorú empirikus próbáknak alávetni. A tanulmány módszertani szemléletében különösen vitathatónak tartjuk, hogy olyan kérdéseket, amelyeket a dolgozat első felében még aránylag óvatosan, „ha, akkor” jelleggel, hipotézisszerűen kezel, a következőkben – gyakorlati bizonyítás nélkül – már adottságként fog fel, hogy aztán szinte magától értetődően hivatkozzon rájuk. Hogy konkrétabb példát is mondjunk: a tanulmány a 98. és 99. oldalon („egy fiktív példán”) logikailag többé-kevésbé plauzibilis dimenzió-elemzéssel állítja elő a szociáldemokrata, liberális, kereszténydemokrata és keresztényszociális típust, majd a nemzetközi tendenciákra, az illető pártok térvésztesére hivatkozva, de tényleges bizonyítás nélkül iktatja ki a további tárgyalásból a keresztényszociális–liberális tengelyt. (Azt már csak zárójelben jegyezzük meg, hogy korántsem magától értetődő az a kiinduló feltételezés, mely szerint a gazdaság területén az állam szerepének növelése tértől és időtől függetlenül köthető a baloldalhoz. Gondoljunk a jobboldali totalitárius rendszerekre. Utóbbiak figyelmen kívül hagyása, illetve a történeti kontextusoktól való gyakori elvonatkoztatás egyébként is a tanulmány problematikus mozzanatai közé tartozik.)

3. A tanulmány szerkezeti felépítése az alkalmazott érvrendszer fontos eleme: azt sugallja, hogy a nyugat-európai tendenciák nemzetközileg szélesebb körben is érvényesülnek. Ezzel együtt nem kapnak kellő súlyt a kelet- és közép-európai sajátosságok, így például az a tény, hogy a rendszerváltást megelőzően a status quo fenntartása itt a baloldali és nem a jobboldali ideológiákkal kapcsolódott össze. (Ami pedig eleve megbontja a status quo-fenntartás és a jobboldal szoros kapcsolatának a tanulmány által szinte egyetemesnek tekintett alapképletét.)

A politikai kód, a bináris sematizmus elméletének legnagyobb hatását megfogalmazója, a fent hivatkozott Luhmann konstrukciója eleve óvatosabb. Ő ugyanis a status quo fenntartására vonatkoztatva határozottabb referenciával rendelkező és ideológiailag kevésbé terhelt fogalompárral, a „progresszív–konzervatív” sémával dolgozik a témában írt alapvető (*Der politische Code*) tanulmányában, és érezhető részéről bizonyos tartózkodás a bal–jobb kontraszt alkalmazásával szemben ebben az összefüggésben. (Megjegyzendő, hogy a politikai kódrendszer elméletének politológiai követői már hajlamosabbak a bal–jobb fogalompár középpontba állítására, amit a bal–jobb skála széles körű alkalmazása is jelez az empirikus kutatások terén.)

A politikai szociológia művelőinek körében azonban Nyugat-Európában sem egyöntetű a bal–jobb kategóriák relevanciájának megítélése. F. U. Pappi vezető német kutató például külön cikkben fogalmazta

meg módszertani fenntartásait egy újabb keletű, az 1990-es választásokhoz kapcsolódó elemzésében (Wahrgenommenes Parteiensystem und Wahlentscheidung in Ost- und Westdeutschland. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, 25. Okt. 1991) azonban maga is alkalmazza e kategóriapárt. Az elemzés eredménye azonban a kétosztatú modellt nem teljesen támasztotta alá, mivel a német politikai közgondolkodásban egy helyett két (egy gazdasági és egy bel- és jogpolitikai) tengely érvényesülését, és két pártpolitikai blokk helyett inkább három meglétét mutatta ki. (Ezen belül a mindkét tengelyen jobboldalon elhelyezkedő CDU-CSU és a baloldalon lévő SPD, PDS és a zöldek mellett térbelileg jól elkülönülő helyet foglal el a gazdaságpolitikailag leghatározottabban jobboldali, bel- és jogpolitikailag azonban a konzervatív pártoktól távolabb eső FDP.)

A bal- és jobboldal fogalmának sematikus értelmezésével kapcsolatban egyéb kutatások is óvatosságra intenek az elmúlt időszakban. A *Zentralarchiv-Information* (1993-ban megjelent) 32. száma közölte azt az anyagot, amely időbeli összehasonlítás alapján arról számol be, hogy az NSZK-ban 1971 és 1991 között számottevő változások mentek végbe a bal–jobb séma jelentéstartományában. Amíg a jobboldaliság értelmezése alig változott a felölelt időszakban, addig a baloldal jelentése ideológiai-politikaiból határozottan szociális tartalmú és pozitívabban megítélt kategóriává vált az egyenlőtlenségek rendszerének vonatkozásában. Lényeges mozzanat ugyanakkor, hogy a politikai blokkok hívei közt erősen mérséklődött a fogalmi konszenzus, mivel a jobboldali szavazók inkább ragaszkodtak a baloldal kategóriájának hagyományos értelmezési keretéhez. Nőtt viszont a közgondolkodás egyöntetűsége abban a tekintetben, hogy a korábbinál jóval szélesebb körben tudják a bal és a jobb kategóriáit megkülönböztetni és kezelni.

4. Ami a hazai terepet illeti, több kutató mellett magunk is végeztünk idevágó vizsgálatokat, részben a sztenderd bal–jobb skála, részben más módszerek útján. A bal–jobb skála ismeretét, kezelni tudását tekintve két tendenciát érdemes megemlíteni. A nyugat-európaihoz hasonló a helyzet a tekintetben, hogy a választópolgárok túlnyomó része, mintegy négyötöde tudja magát elhelyezni a tízfokú skálán (mint ismeretes, Nyugat-Európában ez az arány 70 és 90 százalék között mozog), sőt a vezető parlamenti pártokat is mintegy háromnegyed részük tudja e skálán elhelyezni. A tekintetben is hasonlóak a nemzetközihez a hazai tapasztalatok, hogy a szóban forgó orientációs készség nálunk is elsősorban a politikai érdeklődés és az iskolázottság függvényében emelkedik. A bal- és jobboldal tengelyén való identifikáció fontos hazai sajátossága azonban, hogy a határozott állásfoglalást kerülő „középre húzás” igen erőteljesen érvényesül. A két közbülső fokozatra a válaszolók általában 55-60 százaléka helyezi magát, míg a viszonyítási alapul szolgáló, 1991-es német vizsgálatban

ez mind a nyugati, mind a keleti részen valamivel ötven százalék alatt maradt. Ami a tengelyen való önbesorolás irányát illeti, Magyarországon ez az utóbbi időben kissé balfelé tolódott (a legutóbbi időszakban 5.10 és 5.20 közötti átlagértékkel, ahol az 5.5 a közepet, az 1 a baloldali, a 10 a jobboldali pólust jelenti); Németország nyugati felén 1991-ben ez az adat 5.49, a keleti felén 4.89 volt (az előbbi tehát a magyar átlagtól jobbra, az utóbbi balra helyezkedik el).

5. Dolgozata végén Körösényi bírálóan tér ki arra a Kitschelt-féle tézisre, hogy a gazdasági és politikai felfogások inkonzisztenciája miatt Kelet-Európában – a nyugat-európai tapasztalatokkal szemben – a konzisztens bal–jobb tengely helyett a konzervatív–liberális tengely mentén tagolódnak a politika. Mi ehhez a kérdéshez a hazai terepen a közgondolkodás szerveződésének az oldaláról tudunk hozzájárulni. Ez természetesen nem fedi le a politikai tagolódás egészét, de annak a szerző által is fontosnak tartott, visszatérően hangsúlyozott komponense.

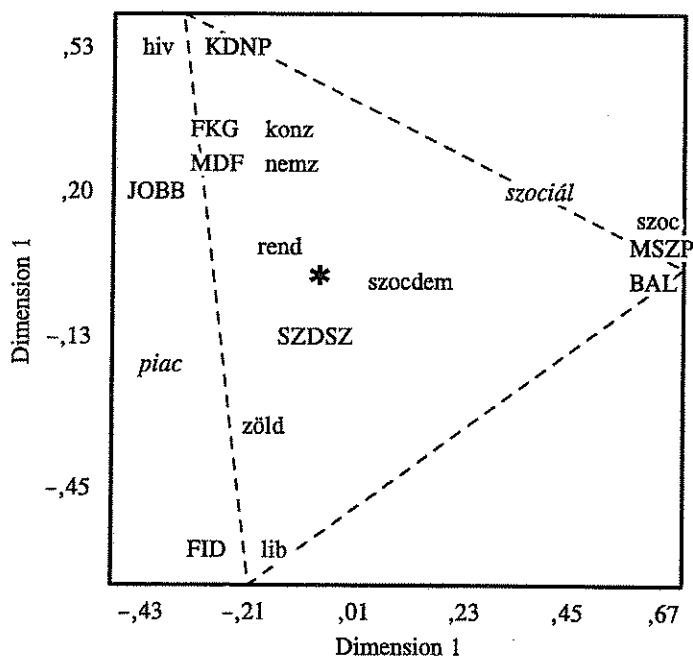
A kérdés vizsgálatához természetesen nem elég önmagában a bal–jobb skála felhasználása. Egy 1993 tavaszán végzett felvétel több olyan kérdésblokkot is tartalmazott, amely e témára közvetlenül vonatkoztatható. A mostani alkalomból végzett szekunderelemzés során így a bal–jobb skála és a pártpreferenciáknak a hat parlamenti pártra vonatkozó adatai mellett olyan kérdéssorozatot is felhasználtunk, amely nyolc ideológiai címke választására vonatkozott (lásd az ábrán), valamint egy-egy olyan indexet, amely a piacgazdaság, illetve a szociális kérdések prioritása iránti beállítódásokat fejezi ki.

Az OVERALS-módszer alkalmazásával igen pregnáns kép rajzolódik ki az ideológiai-politikai mezőről és az azt kifeszítő tengelyekről. *(Lásd az ábrát a következő oldalon.)*

Az 1. dimenzióban valóban a bal–jobb tagozódás rajzolódik ki. Éppúgy egyértelművé teszi ezt a (bal–jobb skálától való) bal és jobb pólusoknak az elhelyezkedése, mint a szocialista orientációs címkének és a szociális prioritás dimenziójának a bal, illetve a hívő, nemzeti, konzervatív identitásnak és a piacgazdaság iránti pozitív attitűdnek a jobb felé sorolódása. De a pártok szavazótáborának elhelyezkedése is ebbe az összképbe illeszkedik, az MSZP-vel világosan a bal-, a koalíciós pártokkal a jobboldalon. Az SZDSZ e tengelyen középtájon, a Fidesz ettől jobbra, a koalíciós pártok irányában helyezkedik el.

Azonban nem kevésbé pregnáns a 2. dimenzió, amelynek tartalmához ugyancsak nem férhet kétség. Az egyik végponton a liberális címkével és a Fidesz-szel (s ettől nem túl távol a zöld címkével és a piacgazdasági orientációval), a másik végponton a hívő címkével és a KDNP-vel (amelyhez elég közel található a konzervatív és a nemzeti címke, valamint az FKgP és az MDF), a dimenzió alighanem egy liberális–konzervatív tengelyként értelmezhető. A piaci orientációval ellentétben a szociális prioritás indexe a konzervatív pólushoz áll közelebb. A hat parlamenti párt közt az SZDSZ ugyanakkor e

*A magyar ideológiai-politikai mező rajzolata
1993 tavaszán (OVERALS-ELEMZÉS)*

pártpreferenciák:

KDNP; FKgP; MDF; MSZP; SZDSZ; Fidesz

címkék:

hívő; konzervatív; nemzeti; szocialista; rend és stabilitás; szociáldemokrata; zöld, környezetvédő; liberális

indexek:

szociális prioritás; piacgazdaság

BAL: 1–4, JOBB: 7–10 a bal–jobb skálán

tekintetben is a (csillaggal jelzett) origó közelében, de a liberális térfélen foglal helyet.

A két tengely alapján egy háromszortatú szocialista–liberális–konzervatív politikai tagolódás rajzolódik ki, ahol a háromszög csúcsain az illető címkék, illetve a hívő identitás, s a szavazótáborokat tekintve az MSZP, a Fidesz és a KDNP támogatói állnak. Az így leírt háromszög a politikai mezőben való távolságokat tekintve közel „egyenlő oldalú”.

Felmerülhet azonban a kérdés, hogy a dimenziók sorrendisége nem a tengelyek valóságos erőviszonyait tükrözi-e. Az OVERALS-elemzés mellékinformációi erre is világos választ adnak. A fenti változók

összességét ugyan kétségtelenül az 1. dimenzió fejezi ki valamivel jobban, de a fenti négy változóegyüttes közül ez csak kettőre, egyfelől a bal–jobb párosra – ami szinte magától értetődő – és a piac–szociális prioritás indexeire érvényes. A kulcsfontosságúnak tekinthető másik két változóegyüttes, az orientációs címkék és különösen a szavazótáborok tagolódása esetében azonban már a liberális–konzervatív tengely mutatkozik erősebbnek.

Mindezek után felmerül, hogy e dimenziók a szociális térben hogyan helyezkednek el, melyek az egyes pólusok társadalmi bázisai. Az elemzés folytatásaként a fenti tengelyen való pozíció számszerű formában is kifejezhető, s további elemzésekkel meghatározhatók a dimenziók mögött álló társadalmi-demográfiai változók. A 2. (liberális–konzervatív) dimenzió lényegesen nagyobb mértékben (11 százalékkal szemben 27 százalékban) magyarázható a szokásosan alkalmazott objektív ismérvekkel, s ez önmagában is az utóbbi tengely jelentősége mellett szól. Ugyanakkor mindkét tengely mögött egy-egy változó túlsúlyos szerepe mutatható ki: a bal–jobb tengely mögött az egykori MSZMP-tagság áll (.27-es bétaegyütthetőséggel), a liberális–konzervatív tengely mögött az életkor (.44-gyel).

Elemzéseink egybecsengenek azokkal a tapasztalatokkal, melyek szerint a magyar politikai tagolódás meghatározásában lényeges szerepe van az életkornak, illetve a generációs tényezőnek. (Messzire vezetne annak megválaszolása, hogy mennyiben beszélhetünk itt életkori, kohorsz- vagy periódushatásokról. Az is további fejtegetések tárgya lehetne, hogy az életkor kitüntetett szerepe a 2. tengelyen nem jelez-e egy esetleg létező, de jelenlegi adatainkkal nem felfejthető további, posztmateriális–materiális dimenziót, amelyről több kutató egyre nagyobb hangsúllyal szól a nyugat-európai viszonyok közt.

Nem lényegtelen – és ez számottevő eltérés a „klasszikus” nyugat-európai tapasztalatokhoz képest –, hogy a stratifikációs tényezők a liberális–konzervatív tengelyen jutnak inkább érvényre. A fiatalok mellett a jó anyagi helyzetű, illetve a városi csoportok tendálnak inkább a liberális pólus irányába.

Mivel a fentihez hasonló adatok 1991-ből is rendelkezésre álltak, hasonló elemzéseket e korábbi időpontról is elvégezhetünk. Az ideológiai-politikai mező gyakorlatilag már akkor egybeesett az itt leírttal, s a meghatározó társadalmi tényezők profilja is erősen hasonló. A legkomolyabb eltérés, hogy a hierarchikus tényezők közül az iskolai végzettség korábban még nagy szerepet játszott a liberális–konzervatív meghatározásában. 1991 óta a magas iskolázottságú csoportok a liberális pólustól közép felé (illetve kismértékben balra) tolódtak, és ezzel az iskolázottság (önálló) szerepe a vagyoni helyzet mögé sorolódott. Ez, ha halványan is, a bal–jobb dimenzióknak egy – a szerző intenciójához közelítő – jelentősnövekedése felé mutat.

6. A bal és jobb fogalmainak értelmezéséről nincsenek a fent hivatkozott német vizsgálatokhoz hasonló, nyitott kérdésszerű alapuló adataink,

egy újabb vizsgálatunk bizonyos összefüggései azonban ehhez is adalékot szolgáltatnak. Öt dimenzió n önbesorolással korreláltattuk a bal–jobb skálán való elhelyezkedést. Az eredmények szerint a bal–jobb öndefiníció leginkább a rendszerattitűdökkel (a múlt rendszerre és az 1990–1994-es kormányzat megítélésére vonatkozó tételekkel) korrelálnak, és szignifikáns a nemzeti identitással való összefüggés is. Ennél gyengébbek voltak a gazdasági vonatkozásokkal való összefüggések, úgy, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek dimenziójával a bal–jobb öndefiníció egyáltalán nem korrelál szignifikáns módon. Ez is a hazai viszonyok fentebb már említett sajátosságainak egyike, amelyre kétségkívül a szerző is felhívta a figyelmet. Összecseng ez az eredmény azzal a korábbi adatunkkal is, mely szerint a társadalmi erőforrások meghatározó szerepe a bal–jobb skálán esetünkben igen csekély.

7. Elemzéseink egészéből két alapmegállapítást emelnénk ki. A magyar ideológiai, politikai mezőből nem látszik kiiktathatónak a liberális–konzervatív tengely, s a szavazótáborok elrendeződései is inkább egy három-, mint kétosztatú modellel írhatók le. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a bal–jobb dimenzió a politikai közgondolkodás fontos és valószínűleg növekvő jelentőségű tengelye. Körösenyi András tanulmányát ezért – fenntartásaink ellenére is – időszerű és releváns dolgozatnak tekintjük.

Talán nem indokolatlan azonban hozzátenni a fentiekhez, hogy a társadalomtudományok művelőinek számot kell vetniük megállapításaik konnotációival, és nem tehetik zárójelbe a politika amúgy is meglévő sematizációs hajlamait. Szem előtt kell tartani azt az e tekintetben is figyelmeztető tendenciát, amit a Thomas-tétel sugall: ami valóságosként definiálódik, az következményeiben tényleg valóságossá válhat. Manapság, amikor vezető politikusok Thürmer Gyulát és Kuncze Gábort egy táborba sorolják, ezeket az implikációkat különösen időszerűnek tartjuk.